

А. Я. Подп'ятнікова, головний спеціаліст
кафедри теорії та історії держави і права
Академії митної служби України

ОСМИСЛЕННЯ СУТНОСТІ ТРАНЗИТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ В ТЕОРІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Визначено сутність транзитного потенціалу в теорії державного управління. Проаналізовано його детерміновану складову – потенціал: існуючі у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі визначення потенціалу та його співвідношення з потенцією та ресурсами, а також розглянуто існуючі тлумачення транзиту.

Ключові слова: *потенціал; потенція; ресурси; транзит; транзитний потенціал.*

In the article the state content of transit potential are determined. The potential is a definite component, that's why it is analysed in domestic and foreign scientific literature and correlated with potentiation and resources. It is analysed the existing definites of transit.

Key words: *potential; potentia; resource; transit; transit potential.*

Постановка проблеми (постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями). Транзит для України є важливою геостратегічною передумовою, що набуває в останній час все більшого значення. Основу становить наявний потенціал, зокрема у сфері транзиту, що визначає переваги нашої держави серед країн сусідів. Щороку збільшуються обсяги торгівлі між Європою та Азією, що створює передумови для транзиту вантажів територією України. Тому транзитний потенціал набуває вагомого значення для збільшення обсягів транзиту територією України, що потребує вивчення сутності “транзиту” та “потенціалу” як складових транзитного потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій (аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття). Транзитний потенціал складається з детермінованої складової *потенціал* та специфічної – *транзит*. Питання сутності потенціалу в економічному аспекті досліджували А. Азріліян, І. Ансофф, Л. Абалкін, В. Архангельський, Д. Чернишов, С. Белов, Є. Фігурнов, М. Іванов, Т. Рябова. Специфічну складову *транзит* розглядали в транспортному аспекті О. Бакаєв, О. Ларін, А. Пасічник. Тому й виникла необхідність вивчення понять “потенціал” і “транзит” з погляду теорії державного управління.

Мета статті (формулювання цілей статті (постановка завдання) – осмислення сутності транзитного потенціалу в управлінському аспекті).

Виклад основного матеріалу (виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів).

Формування механізму використання транзитного потенціалу розпочалося за часів Київської Русі. Вже в той час вигідне географічне розташування – близькість морських портів, велика кількість річкових шляхів, які наближені до морських комунікацій, а також те, що майже всі головні шляхи проходили територією Київської Русі, – значною мірою сприяло розвитку торгівлі давньоруської держави з країнами Європи.

© А. Я. Подп'ятнікова, 2012

Русь була в епіцентрі зовнішньої торгівлі. Київ у X–XIII ст. став найбільшим торговельним центром. Успішний розвиток східної торгівлі значною мірою забезпечувався європейсько-азіатським транзитом через руські землі.

Внаслідок об'єктивних умов, що включали геополітичні та географічні фактори, середньовічна Русь опинилася у сфері впливу міжнародних торгових комунікацій, які з'єднували Схід і Західну Європу.

До першої половини XII ст. Київська Русь активно використовує свій комунікаційний потенціал для внутрішнього збагачення. Тісні політичні й торговельні контакти зі Східною Римською імперією створювали умови для перетворення давньоруських міст у складські центри східних товарів, і це змушувало західноєвропейців користуватися послугами Русі. Але з початком хрестових походів західноєвропейські купці відновили зручніші й короткі комунікації до багатств Сходу через Середземне море. Таким чином, головними посередниками Східної торгівлі в середині XII ст. для Європи стали італійські міста Генуя та Венеція.

На цьому прикладі ми можемо побачити, яким чином геополітичні процеси можуть впливати на руйнацію старих і формування нових торгових комунікацій. Але історичний досвід показує, що держави завжди намагалися позбавитися транзитерів і отримати прямі торговельні контакти. Таким чином, у добу середньовіччя сформувався механізм використання географічного розташування країни з метою отримання додаткових прибутків, і цей механізм у Новий час отримав визначення транзитного потенціалу.

Спочатку під транзитним потенціалом розумілися переваги географічного розташування, згодом це поняття набуло ширшого змісту, що потребує деталізації.

Об'єктом вивчення є потенціал (від лат. *potentia* – сила), що характеризує можливість будь-якого об'єкта для досягнення певної мети. У латинсько-російському словнику *potentia* тлумачиться як сила, міць, влада, могутність, вплив [1, 254]. У філософському словнику розглядається потенція та потенційність. Під потенцією розуміється можливість, внутрішня характерна сила, здатність до дії [2, 357]. Під потенційністю у схоластиці розуміється можливість, що приписується матерії до перетворення на що-небудь. У наш час під потенційністю розуміється характерна життєвій субстанції тенденція, котра за вдалих умов досягає своєї мети [2, 357].

У “Словнику іншомовних слів” О. Мельничука наводиться тлумачення терміна потенція як “можливості, наявні сили, запаси, засоби, що можуть бути використані” [3, 541]. У Великій радянській енциклопедії наводиться визначення терміна “потенціал” без визначення його видів: “засоби, запаси, джерела, які наявні та можуть бути мобілізовані, приведені в дію, використані для досягнення певних цілей, здійснення плану; розв'язання будь-якого завдання; можливості окремої особи, суспільства, держави у певній галузі” [3, 428]. Виходячи з цього, під потенціалом слід розуміти засоби, запаси, джерела, які потрібні для досягнення певних цілей.

Трактування терміна “потенціал”, наведене у Великій радянській енциклопедії, дозволяє використати його в різних сферах діяльності людини. Це тлумачення включає в себе два аспекти: наявність предметної складової та цільової направленості його використання. Потенціал = предметна складова (можливість, ресурси, запаси, джерела) + цільова спрямованість (для забезпечення, досягнення мети, реалізації, задоволення).

У більшості досліджень відзначається важливість вивчення проблем оцінки потенціалу та вказується на існування значних відмінностей у визначенні самого поняття потенціалу, його сутності, складу та співвідношення з іншими категоріями. Визначення потенціалу, надані науковцями, можна класифікувати за сферою використання: універсальне (підходить для будь-якої сфери) та економічне (розглядається в рамках економіки).

Універсальним можна вважати визначення, наведене у Великій радянській енциклопедії, а економічним – визначення А. Азріліяна, Л. Абалкіна, Д. Чернишова, В. Архангельського, С. Белова, Є. Фігурнова, М. Іванова. За предметною складовою потенціал можна визначити як: 1) запаси, засоби, джерела (“Велика радянська енциклопедія”, А. Азріліяна, В. Архангельської); 2) можливість (“Велика радянська енциклопедія”, О. Люкшинової, Т. Храмцової, К. Миско); 3) ресурси (Л. Абалкіна, Д. Чернишова, Є. Фігурнова, С. Белова, І. Ансофф), 4) фактори (Т. Рябової, М. Іванова). За наявності всіх складових потенціалу його можна вважати повним. За повнотою тлумачення можна запропонувати таку класифікацію: повне (“Велика радянська енциклопедія”, Т. Рябової, Т. Храмцової, В. Архангельської, М. Іванова, І. Ансоффа, К. Миско) та неповне (А. Азріліяна, О. Люкшинової, Л. Абалкіна, Д. Чернишова, Є. Фігурнова, С. Белова).

Таблиця 1

Погляди вчених на сутність поняття “потенціал”

№	Тлумачення потенціалу	Предметна складова	Цільова спрямованість
1	2	3	4
1	“Велика радянська енциклопедія”: “Потенціал – засоби, запаси, джерела, які в наявності та можуть бути мобілізовані, приведені в дію, використані для досягнення певних цілей, здійснення плану; виконання будь-якого завдання; можливості окремої особи, суспільства, держави в певній галузі” [4].	Засоби, запаси, джерела, завдання; можливості	Для досягнення певних цілей
2	А. Азріліян: “Потенціал – сукупність наявних засобів, можливостей у будь-якій галузі” [5].	Засоби, можливості	–
3	О. Люкшинова: “Потенціал – сукупність його можливості з випуску продукції (надання послуг)” [5].	Можливості	–
4	Т. Рябова: “Потенціал – це сукупність наявних факторів виробництва, інтелекту, виробничих резервів та можливостей, здатних забезпечити випуск високоякісних товарів, необхідних для задоволення всебічних побажань різних категорій населення країни” [5].	Наявні фактори виробництва, інтелект, виробничі резерви та можливості	Для задоволення всебічних побажань різних категорій населення країни
5	Т. Храмцова: “Потенціал – це не тільки та не просто кількість ресурсів, але й закладена в них можливість розвитку системи в заданому напрямку. Можливості мають бути реалізованими. Як у механіці потенційна енергія перетворюється на кінетичну, так і в економіці реалізація потенціалу знаходить втілення в результатах діяльності” [5].	Не просто кількість ресурсів, але й закладена в них можливість	Реалізація потенціалу знаходить втілення в результатах діяльності
6	Д. Чернишов, Є. Фігурнов, С. Белова: “Потенціал – сукупність необхідних для функціонування або розвитку системи різних видів ресурсів” [5].	Ресурс	–

1	2	3	4
7	Л. Абалкін: “Потенціал – узагальнена збірна характеристика ресурсів, що прив’язана до місця й часу [5].	Збірна характеристика ресурсів	–
8	В. Архангельська: “Потенціал – засоби, запаси, джерела, які в наявності або можуть бути реалізовані для досягнення певної мети або виконання певного завдання” [6].	Засоби, запаси, джерела	Для досягнення певної мети або розв’язання певної задачі
9	М. Іванов: “Потенціал – це система матеріальних та трудових факторів, що забезпечують досягнення мети виробництва” [6].	Система матеріальних і трудових факторів	Досягнення мети виробництва
10	І. Ансофф: “Потенціал – здатність комплексу ресурсів економічної системи виконувати поставлені перед нею завдання. Потенціал – це ціле уявлення про єдність структури та функцій об’єкта, визначення їх взаємозв’язку” [6].	Здатність комплексу ресурсів	Виконувати поставлені перед нею завдання
11	К. Миско: “Потенціал – це межі людського пізнання внутрішніх, прихованих можливостей результативного використання об’єкта, що вивчається, які можуть бути кількісно оцінені та в остаточному рахунку реалізовані за ідеальних умов практичної діяльності” [5].	Межі людського пізнання внутрішніх, прихованих можливостей	Які можуть бути в остаточному рахунку реалізовані

Отже, найповніше сутність потенціалу визначено у Великій радянській енциклопедії. У цьому зв’язку під потенціалом слід розуміти сукупність засобів, запасів, можливостей, використання яких дозволяє досягти економічного ефекту.

Треба розрізняти поняття “потенціал” і “потенція”, які в економічній літературі нерідко ототожнюються. Ці два терміни походять від латинського “сила” та розрізняються за такими моментами.

По-перше, потенція визначається невиявленими, нерозкритими, несформованими та неуречевленими можливостями. Перетворюватися в реальні можливості (тобто в потенціал) вони можуть тільки в процесі державно-управлінської діяльності. Поняття “потенціал” характеризується можливостями, сформованими в процесі будь-якої економічної діяльності, які зараз неактуалізовані, але перебувають у готовому вигляді [5].

По-друге, для “потенціалу” та “потенції” спільними елементами є ресурси, що дозволяють реалізувати наявні можливості. Але поняття “потенція” включає такі ресурси, які створюють приховані можливості. У тлумаченні поняття “потенціал” також наявні ресурси, але вони мають дійсні, конкретні, вивчені можливості, які вже зараз можуть використовуватися в суспільному виробництві [5].

Різні підходи можуть використовуватися для оцінювання потенціалу об’єкта. З позицій раціонального підходу, О. Ларін сутність потенціалу розглядає за двома аспектами: інструментально-аналітичним та економічним. В економічному розумінні під потенціалом слід розуміти гранично можливий рівень покращання показників (ефективності) діяльності об’єкта за оптимального використання наявних ресурсів. В інструментально-аналітичному сенсі потенціал розглядається як “розрив ефективності” досягнутих результатів діяльності об’єкта та можливостей наявних ресурсів. Дослідження економічних аспектів потенціалу

наводиться для обґрунтування цілей розвитку об'єкта, а інструментально-аналітичних – для визначення засобів досягнення цих цілей. З позицій системного підходу потенціал визначається внутрішніми здібностями об'єкта й залежить від можливостей їх реалізації в конкретних умовах зовнішнього середовища. Незважаючи на методологічну різницю, між підходами простежується чіткий зв'язок.

Економічна характеристика потенціалу об'єкта визначається станом зовнішнього оточення. А інструментально-аналітична – станом елементів внутрішнього середовища. Ось чому розвиток потенціалу об'єкта має бути спрямований на забезпечення такого стану елементів його внутрішнього середовища, за якого наявні ресурси ефективно використовуються для реалізації можливостей, що відкриваються в зовнішньому середовищі.

Синонімом для поняття потенціал є ресурси, тому для подальшого дослідження треба визначити їх поняття. За М. Реймерсом, під ресурсами слід розуміти “будь-які джерела та передумови отримання необхідних людям матеріальних та духовних статків, які можна реалізувати за існуючих технологій та соціально-економічних відносин (матеріальні, трудові, в тому числі інтелектуальні та природні); запаси, джерела засобів; засіб, до якого звертаються в разі необхідності...” [4]. Розглядаючи “потенціал”, не треба протиставляти його ресурсам. Потенціал (економічний, виробничий, трудовий) – це узагальнена, збірна характеристика ресурсів, що прив'язані до місця й часу. Зараз виділяють такі напрямки в розвитку уявлень про потенціал.

Уявлення про сутність потенціалу визначає підхід до його оцінки. Дійсно, коли потенціал розглядається як сукупність ресурсів, його оцінка полягає у встановленні якісних та кількісних характеристик окремих видів ресурсів, причому їх взаємний вплив не враховується й не вимірюється. Коли йдеться про систему ресурсів, то характеристики їх окремих складових повинні доповнюватися показниками, що описують систему в цілому.

Розглядаючи потенціал як здатність ресурсів давати певні результати та забезпечувати функціонування системи, треба враховувати й виражати в показниках усі фактори, які визначають таку здатність. Для цього необхідно мати як характеристики ресурсів усіх видів, так і їх системні характеристики, знати спосіб їх використання та управління ними.

Потенціал, виступаючи в єдності просторових та часових характеристик, концентрує в собі одночасно два рівні зв'язків та відносин:

по-перше, відбиває минуле, тобто є сукупністю властивостей, накопичених системою в процесі її становлення, а також обумовлює її здатність до функціонування та розвитку. У цьому плані тлумачення поняття “потенціал” збігається з тлумаченням “ресурси”;

по-друге, характеризує сьогодення з погляду практичного використання наявних можливостей. Це дозволяє провести різницю між реалізованою та нереалізованою можливостями. У цій своїй функції поняття “потенціал” частково сходиться з поняттям “резерв”. Розглядаючи структуру потенціалу з цих позицій, треба враховувати, що в першому випадку структурні елементи потенціалу, які залишилися в нереалізованому вигляді, призводять до зниження ефективності його функціонування, а в другому – “надлишковий” запас сил та здібностей працівника забезпечує гнучкість і маневровість розвитку системи щодо умов праці, які змінюються; по-третє, орієнтований на майбутнє. Будучи єдністю стійкого та мінливого станів, потенціал містить у собі в якості “потенції” елементи майбутнього розвитку.

Рівень потенціалу, характеризуючи наявний стан системи, обумовлений тісними взаємозв'язками всіх вищезазначених станів, що й відрізняє його від таких, на перший погляд, близьких йому понять, як “ресурс” та “резерв”.

В англійсько-латинському словнику наводиться тлумачення потенції: 1) здатність здійснювати контроль над іншими, влада, вплив; 2) здатність до чого-небудь, можливість; 3) рухоме майно, можливість [7, 1417]. У відомій англійській енциклопедії “Britannica” наводиться тлумачення потенціалу: 1) існує як можливість та не в дійсності; 2) що-небудь, що

може розвиватися або стати дійсністю. Отже, англomовне тлумачення потенціалу збігається з нашим, а тлумачення потенції в англomовному варіанті ширше, оскільки до неї додаються рухоме майно, влада, вплив.

На нашу думку, підсумовуючи все вищенаведене, під потенціалом слід розуміти можливості в певній галузі, які можуть використовуватися для досягнення певних цілей.

Тепер розглянемо специфічну складову транзитного потенціалу – транзит. За латинським словником транзит тлумачиться як: 1) перехід, проходження, прохід; 2) переходити, переправлятися, обганяти, випереджати, переходити на чий-небудь бік, проходити, проїжджати, обходити мовчки, порушувати [1, 345]. У деяких джерелах, в тому числі енциклопедичного характеру, під транзитом (від лат. *transitus* – проходження, перехід, прохід) розуміються різновиди перевезень, під час яких вантаж переміщується від місця відправлення до місця призначення без перевантажень у проміжних пунктах. У “Словнику іншомовних слів” О. Мельничука наводиться тлумачення терміна “перевезення пасажирів або вантажів без пересадки або перевантажування” [9]. На нашу думку, таке тлумачення охоплює тільки технологічний аспект виконання транзитних перевезень. При змішаному перевезенні протягом усього маршруту вантаж обов’язково перевантажується з одного виду транспорту на інший, причому транзитний характер транспортування не виключається. Ось чому факт невиконання перевантажувальних операцій у проміжних пунктах є важливою, але некритичною характеристикою транзиту.

У Законі України “Про транзит вантажів” визначено транзит вантажів як перевезення транспортними засобами транзиту транзитних вантажів під митним контролем через територію України між двома пунктами або в межах одного пункту пропуску через державний кордон України [10].

І. Розпутенко визначає транзит як важливу галузь сучасної світової економіки, що має чітко посередницький характер. Транзит – це облік вантажів, що проходять по території країни протягом певного проміжку часу. І. Розпутенко називає основні проблеми транзиту: дотримання правил безпеки, а також цілої низки екологічних, юридичних норм міжнародного і державного рівнів [11]. В умовах глобалізації світової економіки поняття транзиту для окремих країн істотно розширюється за рахунок суміжних галузей, наприклад: фінансових ресурсів; транзиту повного спектра енергетичних ресурсів; транзиту інформаційних ресурсів; наскрізної міграції трудових ресурсів; транзиту знань і технологій, транзиту хімічно активних речовин і товарів забороненої групи, кримінальних складових транзиту тощо.

Сутність транзиту найповніше розкривається через характеристику територіальної складової. З цих позицій під транзитом розуміється перевезення вантажів суверенною територією за умов, що пункти відправлення та призначення розміщено за межами даної території. При цьому допускається, що в момент перебування на відповідній території вантаж перевантажується з одного виду транспорту на інший, тимчасово зберігається в транспортному вузлі в очікуванні маршрутного транспорту. Головна вимога до транзиту – розташування кінцевого пункту доставки вантажу за межами транзитної території. З урахуванням вищезазначеного О. Ларін вважає, що при характеристиці транзиту треба враховувати більшою мірою не технологічний, а територіальний аспект [12]. У зв’язку з різноманіттям видів територіальних утворень можна виділити декілька різновидів транзиту. Транзит можна розглядати як транспортування вантажу між двома районами великого міста через третій суміжний район. Транзитом є прямування вантажу через населений пункт, коли немає об’їзних шляхів. Аналогічно виділяється транзит по території регіону, транзит по території держави.

На нашу думку, транзит – перевезення вантажів та пасажирів з перевантажуванням або без за умови, що пункти відправлення та призначення розміщено за межами даної території.

Транзит територією України належить до національних інтересів держави. У “Стратегії національної безпеки України” зазначається про необхідність нагального вирішення питання реалізації транзитного потенціалу держави [13]. Тому саме розвиток транзитного потенціалу залежить від використання наявних можливостей, тобто це і законотворча, і організаційно-економічна діяльність. Транзитний потенціал є однією з важливих складових забезпечення національних інтересів держави, оскільки транзит визначено в “Стратегії національної безпеки України” як один із пріоритетів.

Отже, ми дійшли висновку, що транзитний потенціал – це можливості держави використовувати наявні ресурси правового та організаційно-економічного характеру для забезпечення транзиту.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Поняття потенціалу і транзиту є всеохопними та використовуються в усіх сферах, що визначає їх тлумачення й зумовлює методологію дослідження залежно від використання. Тому й виникла потреба розглянути складові транзитного потенціалу: поняття потенціалу та транзиту з погляду теорії державного управління як чинника, що забезпечує національну безпеку держави.

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що транзитний потенціал – це можливості держави використовувати наявні ресурси правового та організаційно-економічного характеру для забезпечення транзиту. Розуміння сутності транзитного потенціалу створює передумови для розгляду його як об’єкта в теорії державного управління.

Список використаних джерел:

1. Латинско-русский словарь / [ред.-сост. А. В. Подосинов, Г. Г. Козлова, А. А. Глухов]. – 2-е изд. – М. : Флинта, Наука, 1999. – 376 с.
2. Философский энциклопедический словарь / [ред.-сост. Е. Ф. Губский, Г. В. Кораблёва, В. А. Лутченко]. – М. : Инфра-М, 1997. – 576 с.
3. Етимологічний словник української мови : в 7 т. [Електронний ресурс] / [ред.-кол. О. С. Мельничук, Р. В. Болдирев, В. Т. Коломієць, В. Г. Скляренко]. – К. : Наук. думка, 1983. – Т. 4 : Н – П. – 2003. – 656 с. – Режим доступу : http://litopys.org.ua/djvu/etymolog_slovnyk.htm. – Назва з екрана.
4. Большая советская энциклопедия [сост. Б. А. Введенский]. – М. : Большая сов. энциклопедия, 1977. – Т. 20. – 608 с.
5. Святохо Н. В. Теоретические аспекты понятия “ресурсный потенциал” [Электронный ресурс] / Н. В. Святохо // Проблемы материальной культуры. – Экономические науки. – Режим доступа : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/knp161_139-144.pdf.
6. Ковальская Л. С. Теоретические аспекты исследования потенциала региона [Электронный ресурс] / Л. С. Ковальская // Проблемы материальной культуры. – Экономические науки. – Режим доступа : www.nbuv.gov.ua/.../knp121_46-47.pdf. – Назва з екрана.
7. Oxford Latin Dictionary. Oxford: At the Clarendon press, 1968.
8. <http://www.britannica.com/bps/thesaurus?query=potential>
9. Етимологічний словник української мови : в 7 т. [Електронний ресурс] / [ред.-кол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1983. – Т. 5 : Р – Т / [уклад. : Р. В. Болдирев та ін.]. – Режим доступу : http://litopys.org.ua/djvu/etymolog_slovnyk.htm. – Назва з екрана.
10. Про транзит вантажів : Закон України від 20 жовтня 1999 № 1172-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1172-14.
11. Энциклопедичний словник з державного управління / [уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.] ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010. – 820 с.

12. Ларин О. Н. Теоретические аспекты развития транзитного потенциала транспортных систем [Электронный ресурс] / О. Н. Ларин // Транспорт Урала. – № 2 (17). – Режим доступа : usurt.ru/transporturala/archiv/010-15.pdf. – Назва з екрана.

13. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 12 лютого 2007 № 105/2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=105%2F2007.

14. Історія митної справи в Україні / [Колесников К. М., Морозов О. В., Виноградов Г. М. та ін.] ; за ред. П. В. Пашка, В. В. Ченцова ; вступне слово О. Б. Єгорова. – К. : Знання, 2006. – 606 с.

15. Стасюк Н. С. Концептуальні основи стратегічного аналізу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nbuiv.gov.ua/portal/chem_biol/...4/268_Stanasiuk_20_4.pdf

